

О.Я.Чебикін, І.М.Пивоварчик

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУКОВИХ ШКІЛ ОДЕЩИНИ

Незалежність України поставила багато питань пов'язаних з переосмисленням її історичної спадщини в тому числі й наукової з урахуванням регіональних здобутків. У цьому аспекті особливої уваги набувають дослідження з осмислення та висвітлення розвитку психологічних наукових шкіл, які започатковувалися на Одещині.

Незважаючи на те, що у психології є чимало праць, в яких розглядаються різні аспекти вказаної проблеми [1], [2], [3], [6], [14], [16], [19], [20] та ін., фактично відсутні спеціальні дослідження, в яких вивчалися б питання становлення психологічних наукових шкіл саме на Одещині.

Виходячи з наведеного *метою* дослідження було: визначення наукових психологічних шкіл, що історично склалися в Одеському регіоні, а також розкриття ознак та їх характеристик.

При цьому ми ставили наступні завдання.

1. Уточнити теоретико-методологічний зміст феномену психологічних наукових шкіл.

2. Створити метод історико-критичного аналізу рівня сформованості і розвитку психологічних наукових шкіл.

3. Висвітлити історію становлення одеських наукових психологічних шкіл у період з середини ХІХ ст. до 50-х рр. ХХ ст.

4. Охарактеризувати основні тенденції та ознаки становлення психологічних наукових шкіл на Одещині (з 50-х рр. ХХ ст.).

Проведений аналіз сучасної історико-психологічної [2], [3], [6], [14], [16] та ін., а також наукознавчої [11], [17], [18] літератури з проблем організації науки й наукової діяльності дав можливість сформулювати розуміння та визначити зміст наукової школи як історичного об'єднання фахівців-одномудців, згуртованих навколо засновника та організатора визнаної наукової проблеми, що має прогресивний або інноваційний характер.

Як засвідчили результати досліджень, наукова школа повинна характеризуватися наступним: наявністю інтелектуальної харизми у лідера-засновника; розробкою актуальної соціально-визнаної наукової ідеї; консолідацією вчених, які мають значну мотивацію і пов'язані спільністю наукового пошуку, спадкоємністю принципів, підходів, традицій; зрівнювання актуальності у вирішенні завдань проведення науково-дослідної роботи і підготовки наукових кадрів.

При пізнанні історико-процесуального характеру розвитку наукової школи [2], [6], [14], [16], [19], [20] нами умовно було виділено три форми – „класична”, „дисциплінарна”, „проблемна”, в основу яких покладені відповідні принципи організації науки.

У своїй роботі ми виходили з припущення про те, що створивши певний алгоритм дослідження наукових шкіл, ми зможемо оптимізувати процес їх системно-історичного пізнання. У зв'язку з цим у результаті дослідницького пошуку був розроблений „метод історико-критичного аналізу рівня сформованості та розвитку наукових психологічних шкіл”, в основу якого покладена трьохаспектна система наукової діяльності [20], концепція історичного розвитку наукових шкіл [17], етапність існування наукових об'єднань [11; 40-56], а також формально-змістовний аналіз їх ознак (див табл.1).

Використання цього методу дозволило: розкрити як ознаки формування конкретних наукових шкіл у психології на кожному етапі існування (започаткування, становлення, зрілого життя), так і визначити рівень їх сформованості.

Аналіз різних праць [1], [2], [3], [4], [14], [16], [20] та ін. засвідчив, що важливу роль у становленні психології на Одещині відігравали такі видатні вчені як І.М.Сеченов, М.М.Ланге та С.Л.Рубінштейн. Саме з їх діяльністю пов'язано заснування психофізіологічної, експериментально-психологічної та теоретико-методологічної шкіл.

Першим свій внесок у закладання теоретико-методологічних основ психологічної науки здійснив І.М.Сеченов. Розглядаючи генезис психологічних ідей ученого потрібно визнати безперечним той факт, що до початку роботи в Одесі в нього вже була сформована науково-прогресивна ідея стосовно пояснення роботи головного мозку за допомогою рефлекторного принципу (відображена в роботі „Рефлексы головного мозга” [5]). Але саме в Одесі І.М.Сеченов підійшов до концептуального оформлення своїх психологічних поглядів, які фактично сформувалися в полеміці з К.Д.Кавелінім та були відображені в серії психологічних статей. Консолідуючою ідеєю, навколо якої створювалася наукова школа І.М.Сеченова, стала також проблема теоретико-методологічного обґрунтування виділення психології в самостійну науку. В цьому сенсі автор визначив предмет, метод і завдання наукової психології, перспективи її розвитку. Крім того його наукова діяльність була спрямована на уточнення сутності психічних процесів, учення про центральне гальмування, розуміння психічного акту як процесу. Всі наведені проблеми знайшли своє відображення саме в одеський період в таких роботах, як „Психологические этюды” [5], „Кому и как разрабатывать психологию” [5] та ін. В цілому в Одесі Іван Михайлович опублікував більшість своїх фундаментальних психологічних праць.

На основі результатів виконаних досліджень можна стверджувати, що в означений період вченим була також висунута важлива ідея про необхідність припинення розробки психологічних ідей у духовних академіях і на філософських кафедрах та подальшого вивчення у фізіологічних лабораторіях, що спеціалізувалися на експериментальному дослідженні психічних явищ, процесів тощо. Так, І.М.Сеченов створив першу на півдні України фізіологічну лабораторію та науково-дослідне відділення експериментальної фізіології при Новоросійському університеті. В цих установах вчений проводив дослідження спрямовані на вивчення будови ока, збудження зорового нерву, механізмів пристосування ока до відстані, умови бачення форм, кольорів, образів, та інших умов перцепції. Всі ці теоретично обґрунтовані та експериментально отримані дані створили основу для циклу публічних лекцій, наприклад „О значении органов чувств” [9; 10-12], „О целесообразности человеческого тела” [9; 22-25] та ін., які користувалися великою популярністю серед студентства та інтелігенції міста.

Розглядаючи одеський період творчої діяльності І.М.Сеченова необхідно підкреслити, що зародження його наукової школи відбувалося згідно з принципом

розвитку „класичної”, тому потрібно враховувати таку особливість її започаткування як малу чисельність науковців. Серед її постійних членів можна виділити П.А.Спіро, О.А.Веріго та інші, які в подальшому сприяли заснуванню психологічної лабораторії.

Отже, наявність концептуально оформленої науково-дослідної програми, опублікованих праць за обраною проблематикою, певного кола учнів, співробітників, однодумців, а також створення фізіологічної лабораторії надає підстави констатувати започаткування психофізіологічної школи І.М.Сеченова саме в Одесі.

Як показав аналіз історико-психологічної літератури [2], [3], [4], [7], [8], [14], [15] послідовником І.М. Сеченова у розробці ідей матеріалістичної психології на Одещині виступив М.М.Ланге. Це був учений широкого гуманітарного профілю, автор робіт з психології, педагогіки, філософії, історії культури та організатор науки.

Аналіз літературних джерел [2], [3], [4], [12], [15] та архівних матеріалів [7], [8] тощо показав, що уточнення основних положень психології, зокрема загальної, експериментальної, педагогічної, а також реорганізація системи освіти стали пріоритетними напрями творчого пошуку вченого. Вони обіймали низку актуальних психологічних ідей, серед яких такі як пізнання та розуміння психіки, онто- і філогенезу, психічного процесу як психомоторного акту тощо. Їх розробка згрупувала навколо М.М. Ланге міцний дослідницький колектив, до складу якого входили О. Кюльпе, Л. Ланге, О. Музиченко та ін. Вони спільно розробляли різні аспекти експериментальної та педагогічної психології. Отримані результати стали підставою для створення узагальнювальної праці „Психология”, в якій було систематизовано та узагальнено перелік психологічних питань. Тривалий час цією працею користувалися як підручником, який серед фахівців того часу дістав найвищу оцінку.

Таблиця 1

Алгоритм історико-критичного аналізу рівня сформованості та розвитку психологічних наукових шкіл

Змістовні ознаки	Формальні ознаки			
	Наукове товариство	Соціальне професійне положення в науковій ієрархії	Наукові результати	Форми презентації та апробації
Етап започаткування	Наявність актуальної наукової ідеї Первинне формування науково-дослідної програми	Реалізатори програми. Неформальні колективи, проблемні або творчі групи.	Учений ступінь, звання та посада.	Статті, тези. Публікації.
Етап становлення	Розробка гіпотези концепцій, теорій, законів, механізмів, підходів тощо Уточнення, деталізація основних положень науково-дослідної програми	Учні. Кафедри, секції, лабораторії.	Членство в редколегіях. Членство в закордонних національних академіях, наукових товариствах, рада.	Інноваційні підручники. Науково-методичні посібники. Дисертації. Монографії. Авторські свідоцтва, патенти, винаходи, упровадження. Участь у конференціях, з'їздах, конгресах різного масштабу. Обмін досвідом, лекторська та просвітницька діяльність тощо.
Етап зрілого життя	Результати наукової діяльності виступають методологічною основою інших досліджень Структурне розчленування предметної галузі на декілька нових напрямів Структурне розчленування предметної галузі на декілька проблемних течій Розроблений напрям включений до офіційних класифікаційних схем науки	Реципієнти. Товариства, об'єднання, центри, дослідницькі організації, НДІ.	Міжнародні та національні премії, нагороди. Вміщення інформації про вченого та його досягнення в журналах, що мають визнаний „науковий рейтинг”, різного роду словниках, енциклопедіях, престижних виданнях.	Періодичні та тематичні видання. Організація та проведення конференцій, з'їздів, конгресів, семінарів та ін. Участь в національних та міжнародних програмах, проектах тощо.

На особливу увагу заслуговує також той факт, що М.М.Ланге неодноразово був організатором та учасником багатьох з'їздів, серед яких, I Всеросійський з'їзд з експериментальної педагогіки, II з'їзд з педагогічної психології та ін. Крім того, він регулярно читав публічні лекції, присвячені актуальним психологічним проблемам, наприклад „Раздвоение личности” [4; 100-109], „Современная экспериментальная педагогика” [7; 368], „Про игры животных и людей в связи с вопросом о происхождении искусства” [8; 1-2] та ін.

Як показав аналіз історико-психологічної літератури [2], [3], [4], [7], [8], [14], [15] М.М.Ланге перший у вітчизняній психології порушив питання щодо створення при університетах кафедр психології та лабораторій експериментальної психології і став їх засновником. Завдяки його плідній діяльності в різні часи в Одесі було організовано три експериментально-психологічні лабораторії – в Новоросійському університеті, на Одеських вищих жіночих курсах та в Інституті народної освіти, де вивчалися питання перцепції, уваги, рухового

компоненту в процесах мислення, пізнання, пам'яті, а також експериментально перевірялися теорії та окремі положення, що пропонувалися іншими вченими. Крім того, вчений один з перших в Україні запровадив для студентів практикум з психології, який в подальшому став традиційним курсом отримання спеціальності „психологія”.

Проведений аналіз багатьох праць [2], [3], [4], [14], [15] та архівних матеріалів [7], [8], та ін. засвідчив, що підґрунтям створення експериментально-психологічної школи послужила науково-дослідна, викладацька та громадська діяльність М.М. Ланге. Свій розвиток ця школа отримала за принципом „класичної” і досягла етапу зрілості.

Що ж стосується всесвітньо відомого психолога, філософа, методолога Сергія Леонідовича Рубінштейна то, незважаючи на те, що творчий спадщині вченого присвячено багато праць дотепер залишався недостатньо висвітленим одеський період його життя. Як засвідчили результати поглиблених досліджень, саме одеський період наукової діяльності С.Л.Рубінштейна виявився найбільш важливим у накопиченні, систематизації та узагальненні психологічних знань, усвідомленні актуальних проблем і розробці базових психологічних понять, а також у визначенні центральних ідей, які стали консолідуючими чинниками зародження його одеської теоретико-методологічної наукової школи. У цей період у таких архівних рукописах як „Размышления о науке”, „Заметки по методологии истории и общественных наук”, „Наука и действительность” [1] та ін. ученим були окреслені поняття суб'єкта, особистості, свідомості, розвитку, відображення, діяльності, дійсності та ін. Це стало підґрунтям для створення принципів детермінізму, єдності діяльності та свідомості, особистісного принципу та набуло подальшого розроблення в лєнінградський та московський періоди. Це дає підстави припустити, що саме працюючи на Одещині вчений сформував концептуальні засади своєї подальшої наукової діяльності.

На основі аналізу різних джерел [1], [12], [13], [16], [20] та ін. вдалося довести, що С.Л.Рубінштейн певний час очолював кафедру психології Інституту народної освіти. Особливої уваги заслуговує його викладацька діяльність, що охоплювала такі дисципліни як психологія, педологія, методологія, теорія мистецтва, математична логіка, теорія ймовірності, філософські проблеми фізики. Враховуючи розвиток науки на той час можна визнати, що більшість з цих дисциплін була принципово новою інноваційною галуззю і вимагала для викладання фундаментальних природничо-наукових та гуманітарних знань.

Набуває особливого значення також діяльність С.Л.Рубінштейна пов'язана з очоленням Одеської державної науково-публічної бібліотеки [16]. Завдяки його діяльності за короткий час вона перетворилася в один з найбільш значущих науково-дослідних центрів Одеси. Це підтверджують архівні документи, згідно з якими вченим були встановлені зв'язки більш ніж з трьомастами науковими установами всього світу. Крім того, вдалося встановити, що в 1928 році при бібліотеці вчений створив та очолив один з перших у країні інститут аспірантури. В результаті дослідницького пошуку було знайдено імена аспірантів вченого, а саме О.М. Гороцького [12], О.Я. Дунаєвського [13] та М.Я.Борового [1], останній серед яких згодом отримав докторське звання.

Все вищенаведене дає підставу стверджувати, що наукова школа С.Л.Рубінштейна в Одесі подолала лише перший етап започаткування за

„дисциплінарною” формою розвитку.

Як свідчать результати багатьох досліджень період з 30-х рр. ХХ ст. виявився дуже складним для розвитку науки, у тому числі і психологічної. В цих умовах набула ознак лише одна наукова школа - Д.Г.Елькіна. Ученим була порушена перспективна наукова ідея сприймання часу, яка стала провідним чинником консолідації багатьох учених. Деякі з його учнів у подальшому, продовжуючи традиції його школи, виступили засновниками власних шкіл, наприклад, В.О. Котов-Хроменко, Б.Й. Цуканов та ін.

Необхідно відзначити, що завдяки плідній діяльності вченого свою роботу поновили лабораторії експериментальної психології при Одеському університеті та педагогічному інституті, де досліджувалися важливі закономірності сприймання метричних та топологічних властивостей часу, механізми мозкової локалізації, роль різних рецепторів у сприйманні часу та знайшли своє відображення у монографії „Восприятие времени” [17], першому українському підручнику „Психологія” (за ред Г.С. Костюка) та ін.

Особливої уваги привертає організація Д.Г. Елькіним Одеського відділення товариства психологів, до роботи якого залучалися провідні фахівці суміжних спеціальностей. У цілому, діяльність вченого була переважно спрямована на популяризацію психологічної науки, в цьому сенсі він організував та проводив науково-практичні конференції (серед яких присвячені пам'яті І.П.Павлова, 1966; М.І.Пирогова; 190-річчю „Рефлексів головного мозку” І.М.Сеченова, 1963), а також налагоджував міжнародні зв'язки з психологами Києва, Москви, Будапешта, різних міст США.

Все вищенаведене дає підстави стверджувати, що за рівнем сформованості одеська школа сприймання часу відповідала етапу зрілого життя і „дисциплінарній” формі розвитку.

Узагальнення та систематизація результатів наукової, педагогічної та організаційної діяльності вчених Одещини у період з 50-60-х рр. ХХ ст. дозволило визначити низку нових наукових психологічних шкіл, які почали інтенсивно розвиватись, базуючись та продовжуючи розробку різних аспектів предметної галузі попередніх одеських шкіл. Однією серед них була наукова школа психологічних засад програмованого навчання В.О.Котова-Хроменка. Інтенсивний розвиток науки та техніки, удосконалення суспільних відносин та підйом культури створили певні передумови для розробки проблем управління процесом навчання в системі народної освіти. Саме на вирішення цього завдання була спрямована наукова діяльність В.О. Котова-Хроменка та його школи, що зароджувалася. Учений створив першу в нашій державі науково-дослідну лабораторію програмованого навчання, дослідні інтереси якої були зосереджені на вивченні психолого-педагогічних засобів керування процесами навчання. Наукова робота в межах цієї лабораторії об'єднала колектив учених, студентську молодь, які заклали підвалини цієї школи. Результати наукової діяльності колективу лабораторії стали підґрунтям для створення основ дидактичного тестування та послужили певним поштовхом до активізації розвитку психологічного інструментарію і теоретичних засад сучасної науки. Усе це свідчить про прогресивний характер висунутої В.О.Котівим-Хроменком наукової ідеї та програми її розробки. Означена школа, маючи значний потенціал, актуальну та перспективну науково-дослідну програму, припинила свою діяльність на етапі започаткування.

Кінець 60-х рр. ХХ ст. був позначений заснуванням наукової школи психологічних засад аналізу і проектування трудових процесів Г.З.Бедного.

Його наукові інтереси стосувалися питань психологічного нормування праці в процесі професійної підготовки робітників, ергономічних аспектів охорони і безпеки праці, психологічних принципів кількісної оцінки складності трудових процесів, організації і продуктивності праці, а також створення тренажерів для формування професійно-важливих навичок трудової діяльності. На базі Одеського інженерно-будівельного інституту вченим була створена лабораторія ергономіки, в якій проводилися дослідження різних аспектів ергономіки, психології праці. Аналіз праць Г.З.Бедного засвідчив, що його дослідження були сконцентровані в трьох напрямках психологічної науки: психологія праці й ергономіка, нормування трудових операцій та системно-структурна теорія діяльності, які по суті стали підставою для заснування його наукової школи. Таким чином, рівень сформованості наукової школи психологічних засад аналізу і проектування трудових процесів Г.З.Бедного відповідає етапу започаткування.

Наступною школою, яка була започаткована в Одеському регіоні, стала наукова школа емоційної регуляції діяльності О.Я.Чебикіна (кінець 70-х рр. ХХ ст.). До фундаментальних добутоків його наукової школи можна віднести:

- по-перше, концепцію про детермінуючі фактори емоційної стійкості людини та умови її формування. У межах останньої доведено, що емоційна стійкість людини детермінується різним комплексом психологічних особливостей, що знаходяться в певному співвідношенні, яке залежить від домінуючого мотиву та конкретних умов діяльності. При цьому таких комплексів може бути безліч і в кожному з них є провідні властивості. їх визначення дозволяє оптимізувати процес оцінки психологічної підготовки людини до підвищення її емоційної стійкості;

- по-друге, концептуальну модель емоційної регуляції пізнавальної діяльності, що передбачає три етапи в її змісті: орієнтовано-мотиваційний, виконавчий та рефлексивно-оцінний. Доведено, що на першому етапі емоції відображають співвідношення зовнішніх мотивів успіху чи неуспіху та реалізації стереотипних схем дій, що здійснюються ради цих зовнішніх мотивів. На цьому етапі характер емоційних проявів фіксується у вигляді задоволення чи незадоволення. На другому етапі емоції відображають відношення між внутрішніми мотивами та кінцевим результатом. Емоційні стани успіху та неуспіху, які виникають при цьому на відміну від задоволення виконують функції внутрішніх оцінок проміжних результатів цілі, що сприяє механізму емоційної регуляції по виконанню функції наведення та виникнення впевненості чи сумніву. На третьому етапі емоції відображають відношення між внутрішніми мотивами предметного змісту, що якісно розвивається. Вони входять у процес цілеполягання і сприяють не тільки досягненню проміжних результатів, але й осмисленню внутрішніх закономірностей проміжного змісту діяльності. Тут функції емоцій пов'язані з процесом формування новоутворень, що ведуть до зміни предметів діяльності у відповідності до закономірностей її розвитку. Визначені психолого-педагогічні умови підтримки емоційної регуляції пізнавальної діяльності. Так на першому етапі провідним емоційним ефектом є новизна, що відображається у здивуванні, на другому, - драматизація, що відображається у цікавості та допитливості, на третьому, - успіх, що характеризується інтересом. Розроблені адекватні методи емоційної регуляції пізнавальної діяльності;

- по-третє, системно-діяльнісну модель підготовки сучасного вчителя, виходячи з трьох парадигм: по-

перше, переорієнтації системи підготовки вчителя, як передавача знань в підготовку його як розробника власної навчальної діяльності, новатора спроможного реалізувати інноваційні технології в професійній діяльності; по-друге, переорієнтації підготовки вчителя з розпорядника учнівського колективу в організатора спільної діяльності учнів; по-третє, переорієнтації з формування, переважно, емпіричного типу мислення у майбутніх вчителів на розвиток теоретичного, творчо-педагогічного мислення. Створені та опробовані конкретні психолого-педагогічні умови щодо методичного забезпечення навчальних планів та програм цієї підготовки.

Наразі до наукової школи О.Я.Чебикіна входять його учні (понад сімдесят аспірантів, докторантів) та понад 40 послідовників, які успішно поглиблюють творчі здобутки вченого.

Завдяки значній науково-організаційній діяльності О.Я.Чебикіна створено Південний науковий центр АПН України, Об'єднання „Інноваційні та інформаційні технології освіти”, Одеське товариство психологів, Психоаналітичний інститут та інші науково-дослідні установи, які суттєво покращили рівень надання науково-методичної допомоги практичним психологам, педагогам, батькам та учням.

Отже, на підставі вищенаведених фактів можна констатувати, що наукова школа емоційної регуляції діяльності О.Я.Чебикіна, яка за короткий час успішно пройшла етапи започаткування і становлення, визнана науковим товариством та на даному етапі знаходиться в періоді зрілого життя.

Проведене дослідження дозволило відзначити зародження в середині 80-х рр. ХХ ст. наукової школи історико-культурної детермінанти психічної діяльності І.Г.Белявського. **Основним напрямком його досліджень була історична психологія**, предметом якої насамперед є становлення менталітету українського народу. У рамках означеного напрямку розробляються методологічні засади історії психології, досліджуються окремі визначні періоди цієї історії. Одеська наукова школа І.Г.Белявського складається з його учнів та послідовників, які вивчають проблеми впливу когнітивного стилю особистості на процес спілкування, вплив етногенних депресій на соціально-психологічну адаптацію, проблеми життєдіяльності особистості в культурно-історичному просторі, психосемантику ефективності засобів комунікативного впливу, міфологічні компоненти ментальності та психологічні детермінанти активності особистості тощо.

Зважаючи на всі наведені факти, можна твердити про певні ознаки етапу зрілого життя наукової школи історико-культурної детермінанти психічної діяльності І.Г. Белявського.

Як свідчать проведені дослідження, у середині 80-х рр. ХХ ст. була започаткована і наукова школа психології часу Б.Й. Цуканова. Творча діяльність ученого та його наукової школи спрямована на дослідження цілісної концепції психологічного часу, на основі експериментального вимірювання його одиниці, яка дана кожному індивіду від природи. Вона визначає часові властивості психіки індивіда, його належність до типологічної групи, суб'єктивну швидкість плину часу та тип орієнтації в часовій перспективі. Наукова школа психології часу Б.Й.Цуканова складається з його учнів та послідовників, які досліджують дискретність психічного розвитку в масштабах часу, розвиток понять та уявлень про час у дітей і юнацтва та ін. Завдяки його зусиллям було відкрито Науковий центр психології часу при Одеському національному університеті. Крім того, учений відродив роботу секції психології в Одеському будинку вчених.

Отже, наявність актуальної наукової ідеї дослідження психології часу, яка виступає консолідуючим чинником створення наукової школи, учнів та послідовників, які розробляють різні аспекти означеної проблематики, а також усіх вищенаведених ознак дає підстави для констатування етапу зрілого життя наукової школи психології часу Б.Й.Цуканова в Одесі.

Як свідчить аналіз наукових досліджень, у 80-х рр. ХХ ст. започатковується наукова школа індивідуальних відмінностей за емоційністю О.П.Саннікової. Наукова і практична діяльність ученої присвячена актуальним проблемам розбудови національної науки і підготовки висококваліфікованих фахівців із психології. Вона є провідним фахівцем вітчизняної психологічної науки, української диференціальної психології, і засновником напрямку з розробки методологічних, теоретичних і прикладних проблем психології особистості та теорії емоційності. Ученою уточнено теоретичні та методологічні засади дослідження психологічних особливостей професіонала в галузі соціономічних професій, визначено концептуальні положення щодо дослідження професійного становлення педагога і психолога різних фахових напрямів на етапі навчання та професійної адаптації; розроблено новий комплексний метод психодіагностики і психокорекції особистості професіонала.

На підставі циклу теоретико-експериментальних робіт під керівництвом О.П. Саннікової сформована наукова школа, яка впроваджує ідею пошуку індивідуальних відмінностей за емоційністю, що виявляється у структурі рис особистості, у тому числі професійно важливих, у детермінації професійної діяльності. Результати досліджень та стандартизовані психодіагностичні методики (дванадцять свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір), розроблені в межах наукової школи О.П.Саннікової широко застосовуються в Україні та за її межами. Завдяки її науково-організаційній діяльності було створено факультет післядипломної освіти „Психологія”. На сучасному етапі наукова школа О.П.Саннікової складається з її учнів та послідовників, які досліджують різні аспекти індивідуальних відмінностей за емоційністю.

Отже, наявність потужного наукового потенціалу, а також всі вищенаведені факти дають підстави для констатування етапу зрілого життя наукової школи О.П.Саннікової.

З кінця 90-х рр. ХХ ст. здобуває певні ознаки зародження наукова школа діагностики та корекції затримки психічного розвитку дітей Т.П.Вісковатової. Її наукові інтереси сфокусовані на дослідження проблем реабілітації людей з відхиленнями в психічному розвитку та негативних поведінкових реакцій засобами фізичної культури. Учена має чотири винаходи, захищені авторськими свідоцтвами. Зважаючи на результати узагальнення виконаних досліджень, можна констатувати, що рівень сформованості наукової школи спеціальної психології Т.П.Вісковатової, за наявності всіх необхідних передумов для інтенсивного розвитку, відповідає етапові зародження.

Останнім часом інтенсивно утверджується наукова школа психології візуального мислення С.М. Симоненко. Її творча діяльність присвячена дослідженню феномена візуального мислення, на підставі розробленого вченою стратегіально-семантичного підходу до його вивчення. С.М.Симоненко започаткувала новий напрям у дослідженні мисленневих процесів – стратегіально-семантичний підхід до дослідження візуального мислення, розкрила та описала його механізми, зробила

значний науковий внесок в уточнення класифікації мисленневих процесів, розкрила механізми й особливості розвитку цього мисленневого процесу в онтогенезі та антропогенезі, його роль у різних видах творчої діяльності.

На сьогодні наукова школа візуального мислення складається з учнів, аспірантів та здобувачів, у працях яких знаходять свій подальший розвиток основні положення наукового доробку С.М.Симоненко.

Усі ці ознаки наукової школи психології візуального мислення С.М.Симоненко свідчать про те, що рівень її розвитку відповідає етапові становлення.

Таким чином, всі наведені результати дають підстави зробити наступні висновки:

1. Показано, що в сучасній психологічній науці проблема наукових шкіл займає одне із провідних місць в історії, теорії та практиці. Водночас методологічні засади, які б характеризували наявність і специфіку наукових психологічних шкіл, недостатньо визначені.

2. Уточнено розуміння наукової психологічної школи як історичного об'єднання фахівців-однодумців, згуртованих навколо засновника та організатора визнаної наукової проблеми, що має прогресивний або інноваційний характер.

3. Запропоновано метод історико-критичного аналізу рівня сформованості та розвитку наукових шкіл у психології, який передбачає, по-перше, урахування конкретного історичного періоду, в якому відбувалося її зародження і формування, по-друге, притаманну їй форму трансформації, по-третє, рівень сформованості, тобто етап розвитку, який визначається за допомогою формальних та змістовних ознак.

4. Показано, що на підставі використання загальнонавчаних принципів організації науки умовно можна виділити три періоди розвитку історії психології на Одещині: з середини ХІХ ст. до 30-х рр. ХХ ст.; з 30-х до 50-х рр. ХХ ст.; з 50-х рр. ХХ ст. до сучасності.

5. З'ясовано, що розвиток психологічної науки на Одещині в період з середини ХІХ ст. до 30-х рр. ХХ ст. головним чином був обумовлений діяльністю наукових шкіл І.М. Сеченова, М.М. Ланге, С.Л. Рубінштейна, заснуванням методологічних засад психологічної науки, а з 30-х по 50-і рр. ХХ ст. – науковою школою Д.Г. Елькіна та був позначений інтенсивною підготовкою наукових висококваліфікованих кадрів психологів. При цьому експериментально-психологічну школу М.М. Ланге можна охарактеризувати як найбільш сформовану. Вона розвивалася як „класична” та за рівнем сформованості досягла етапу зрілого життя. У той же час психофізіологічна школа І.М. Сеченова має ознаки „класичної”, які відповідають етапу започаткування. Теоретико-методологічна наукова школа С.Л. Рубінштейна також відповідає етапу започаткування, але за ознаками набуває „дисциплінарної” форми. Водночас рівень сформованості наукової школи психології сприймання часу (Д.Г. Елькін) відповідає вимогам етапу зрілого життя за „дисциплінарною” формою.

6. Установлено, що в період з 50-х рр. ХХ ст. виникли наукові школи, які сприяли активному розвитку психологічної науки та підвищенню її іміджу, а саме наукові школи В.О. Котова-Хроменка, Г.З. Бедного, О.Я.Чебикіна, І.Г.Белявського, Б.Й. Цуканова, О.П. Саннікової, Т.П. Вісковатової та С.М. Симоненко. Серед них провідне місце займають школи емоційної регуляції діяльності (О.Я.Чебикін), історико-культурної детермінанти психічної діяльності (І.Г. Белявський), психології часу (Б.Й. Цуканов) та індивідуальних відмінностей за емоційністю (О.П. Саннікова), ознаки яких (від достатнього до високого рівням)

відповідають етапові зрілого життя, що обумовлює їх інтенсивний подальший розвиток та світове визнання. Наукова школа психології візуального мислення (С.М. Симоненко) характеризується системою ознак, що свідчить про відповідність рівня сформованості цієї школи етапу становлення. До наукових шкіл, які перебувають на етапі започаткування, можна віднести школу психологічних засад програмованого навчання (В.О. Котов-Хроменко), психологічних засад аналізу і проектування трудових процесів (Г.З. Бедний) та діагностики й корекції затримки психічного розвитку дітей (Т.П. Висковатова). Усі ці школи розвивалися за „проблемним” принципом, унаслідок чого набули відповідної форми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А., Брушлинский А.В. Философско-психологическая концепция С.Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
2. Акимова Л.Н. Становлення і розвиток вітчизняної експериментальної психології (на матеріалі Південноукраїнського регіону). Автореф. дис... канд. псих. наук: 19.00.01/ Одес. нац.ун-т. - О., 2001. – 19 с.
3. Будилова Е.А. Социально-психологические проблемы в русской науке Вторая половина XIX – начало XX века. – М.: Наука, 1983. – 232 с.
4. Драголи А.Л. Неопубликованные рукописи Н.Н. Ланге // Вопросы психологии, 1968. №1, - С.100-109.
5. Сеченов И.М. Избранные произведения / Под ред. Х.С. Коштыянца. В 2-х томах. – М.:Изд-во Академии наук СССР, 1952.
6. Мартинюк В.М. Особливості розвитку української психології у XVIII ст.: Автореф.дис... канд.псих.наук: 19.00.01/К.ун-т. – К., 1997. – 26 с.
7. Новороссийский университет. Одесса. О чтении публичных лекций профессором Н.Н. Ланге. - ОДОА. - Ф.45. – Оп.8 (1904). – Ед.хр.17. – л.368.
8. Новороссийский университет. Одесса. О чтении публичных лекций профессором Н.Н. Ланге. - ОДОА. - Ф.45. – Оп.8 (1901). – Ед.хр.17. – л.1-2.
9. Новороссийский университет. Одесса. О чтении публичных лекций. - ОДОА. -Ф.45. – Оп.7. (1873). – Ед.хр.12. – л.10-12, 22, 24-25.
10. Новороссийский университет. Одесса. О чтении публичных лекций. - ОДОА. - Ф.45. – Оп.7. (1872). – Ед.хр.39. – л.2-6.

7. Визначено, що І.М.Сеченов, М.М.Ланге, С.Л. Рубинштейн, Д.Г. Елькін, В.О. Котов-Хроменко, Г.З. Бедний, О.Я. Чебикин, І.Г. Белявський, Б.І. Цуканов та О.П. Саннікова стали засновниками спеціальних психологічних дослідницьких установ, створених уперше в південноукраїнському регіоні, що, у свою чергу, значно підвищувало авторитет психологічної науки та визначало Одесу як один із провідних науково-дослідницьких центрів у цій галузі.

8. Показано, що сучасні психологічні школи та напрями Одещини продовжують наукові традиції, започатковані психофізіологічною, експериментально-психологічною та теоретико-методологічною школами.

11. Новые научные направления и общество: Сб. Науч. трудов./Под ред. Т.И.Заславская, О.И. Иванов, В.Ж. Келле, С.А. Кугель, И.А. Майзель. – М.-Л.: АН СССР Ин-т истории естествозн. и техники, 1983. – 236 с.
12. Одесская государственная научно-публичная библиотека (1926-1930). Справка выданная аспиранту Одесской Центральной Научной Библиотеки А.Я. Дунаевскому. – ОДОА. – Фр.1287.–Оп.1. – Ед.хр.16. – л.25, 95.
13. Одесская государственная научно-публичная библиотека. Заявление аспиранта ЦНБ О.М. Гороцкого. - ОДОА. – Фр.1287. – Оп.1. – Ед.хр.16. – л.16.
14. Петровский А.В. Вопросы истории и теории психологии: Избранные труды. – М., 1984. – 272 с.
15. Психический мир/ Под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Ин-т практической психологии, Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 368 с.
16. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: Навч. посібник / Вст.ст. В.О. Шатенка, Т.М. Титаренко. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.
17. Хайтун С.Д. Проблемы количественного анализа науки. – М.:Наука, 1989. – 280с.
18. Школы в науке / Под ред. С.Р. Микулинского, М.Г. Ярошевского, Г.Кребса, Г. Штейна. - М.: Наука, 1977. – 524 с.
19. Элькин Д.Г. Восприятие времени. – М.: Изд-во АН РСФСР, 1962. – 310 с.
20. Ярошевский М.Г. Психология в XX столетии: Теоретические проблемы развития психологической науки. – М.: Политиздат, 1974. 447 с.

Подано до редакції 29.05.07

РЕЗЮМЕ

В статье определены теоретические и методологические подходы к исследованию феномена психологических научных школ. Раскрыто содержание феномена научных школ и исторические формы их трансформации. Предложен метод историко-критического анализа уровня сформированности научных школ в психологии. Установлено, что в Одесском регионе в разные времена работали ученые-психологи, которые представляют классически-

интроспективное, естественно-научное и культурно-гуманистическое направление. Рассмотрено становление одесских психологических школ И.М. Сеченова, М.М. Ланге, С.Л. Рубинштейна, Д.Г. Елькина, В.О. Котова-Хроменко, Г.З. Бедного, А.Я. Чебикина, О.П. Санниковой, И.Г. Белявского, Б.И.Цуканова, С.М. Симоненко, Т.П.Висковатовой, которые в своем развитии достигли разного уровня сформированности.

SUMMARY

The article presents some theoretical and methodological approaches to researching the phenomenon of psychological scientific schools. It demonstrates the contents of the phenomenon of scientific schools and historical forms of their transformation. The authors suggest the method of historical and critical analysis for determining the level of development of scientific schools in psychology. It is ascertained that at different times in Odessa region there worked different

scientists-psychologists who were representatives of the classical-introspective, natural-scientific and cultural-humanitarian trends. The article describes development of Odessa's psychological schools (I.Sechenov, N.Lange, S.Rubinshtein, D.Elkin, V.Kotov-Khromenko, G.Bednyi, A.Chebykin, O.Sannikova, I.Belyavskiy, B.Tsoukanov, S.Simonenko, V.Viskovatova) which reached different levels of their formation.